

ЕДИНСТВЕНА РОДИНА Е МУЗИКАТА: ПЕСНИТЕ РЕБЕТИКА В ГРЪЦКАТА МУЗИКАЛНА ТРАДИЦИЯ

Здравка Михайлова

MUSIC IS THE ONLY MOTHERLAND: THE REBETIKA SONGS IN THE GREEK MUSICAL TRADITION

Zdravka Mihailova

Abstract: *Rebetiko* music lies at the intersection of East and West. The “Greek Blues”, as it is often referred to, emerged from the hash dens and prison cells of Greece around the beginning of the 20th century. Through the life story (as presented in the documentary *My Sweet Canary* directed by Israeli film director Roy Sher) of notable *rebetiko* singer Roza Eskenazi, a vanished world is evoked and its influences today followed.

„Roza Eshkenazi, the most famous singer of 1930s Greece, the Diva of *Rebetiko*, with her posters displayed in every gramophone store, with her bohemian looks would drive even the toughest men crazy”, asserts Thessaloniki writer Dinos Christianopoulos in his short story ‘Roza’. Roza Eskenazi sang and lived with passion, fire and love.

The origins of *rebetiko* – a musical style emerging in urban surroundings typical for commercially developed port cities (and distantly related to Buenos Aires milongas and ‘blatnye’ songs of the Odessa underworld), is inextricably related to the cultural and economic progress of Smyrna during the mid-to late 19th century. *Rebetiko* music as it evolved in this cosmopolitan city received both western and Oriental influences: Italianate mandolin ensembles and violin solos, as well as indigenous instrumentation (santouri, oud) characteristic of the Levant. In the wake of traumatic 1914–1922 events culminating in the Asia Minor Catastrophe, these songs were brought by Greek Orthodox refugees to almost all the major urban areas of metropolitan Greece, especially Athens, Piraeus and Thessaloniki, and also flourished amongst the remaining Greeks of Constantinople. *Rebetiko* music also accompanied Greek emigrants overseas, particularly to America, leaving a valuable legacy of unique archival recordings from the 1920s and 1930s.

The paper will trace the history of *rebetiko* studies by ethnomusicologists, such as the Greek intellectual Ilias Petropoulos, and the Australian researcher

Gail Holst who spent years in Greece amongst rebetiko musicians playing with them. Light will be shed upon the main music instruments used in *rebetiko* ensembles, places where this music was performed, the social impact of the rebetic way of life and the reaction of mainstream society (especially the 1930s Metaxas dictatorship and the military junta 1967–1974) to these musicians' non-conformist and often underground lifestyle.

Roza Eshkenazi's biography, starting from her Sephardic Jewish origins in Istanbul and Thessaloniki and debut in Athens – where she attained fame by the late 1920s, becoming the most recorded *rebetiko* performer, with more than 500 sides sung in Greek, Turkish and Ladino – up to the tragic end of her life, will illustrate the history of a music genre still alive and popular in Greece, while gaining ever more admirers in Turkey, Israel, Australia, Germany, the USA, Sweden and elsewhere.

Key words: rebetiko, underground, revivals, refugees, musicology, Smyrna

Повод за мислено „пътуване“ към гръцката музикална традиция и крайбрежията на Древна Йония за мен преди години стана новината, че през 2010 г. известната гръцка певица Харис Алексиу щеше да се озове в Измир, който гърците и до днес продължават да наричат Смирна, като почетен гост на тогавашния кмет на града Ибраим Халил Сенол. По негово решение щеше да бъде отдадена почит на малоазиатския произход на талантливата изпълнителка и най-вече на приноса ѝ към музикалното изкуство. Аплодирана от 38-хилядна публика в Атина и от 11-хилядна публика в Двореца на музиката в Солун, началото на летните ѝ турнета из страната щеше да бъде подпечатано от завръщането ѝ в земите на нейните прадеди. Дядото на певицата Янис Сарис е родом от Севдакьой – „селото на любовта“ – днес 150-хилядното предградие Гази-емир в Измир. Поклонът пред произхода на един голям творец – една от улиците в Севдакьой щеше да бъде наречена на нейно име – бе знак на почит и към цяла една музикална традиция, зародила се в Смирна и пренесена в Гърция и отвъд океана в Новия свят. Независимо че днес се намира в границите на друга държава, Смирна, както впрочем и Константинопол (Цариград или Истанбул, за да бъдем политически коректни), продължава да отеква носталгично и да бъде отправна точка за поколения гърци и техните музикални корени.

Немалко гръцки композитори и изпълнители на „ребетика“ (ед. ч. – ребетико, мн. ч. – ребетика) са увековечили в протяжните

си тъжни, но и в други – жизнерадостни – песни от същия жанр града, известен в навечерието на създаването на кемалистка Турция като „гяур Измир“, а също и с прозвището „Гюзел Измир“. Зараждането на стила ребетика – вид градска песен, е неизменно свързано с икономическия и културен напредък на Смирна от средата на деветнайсети век. Оформилият се в този град музикален стил е белязан от влияния – както ориенталски, така и западни: в него звучат мандолинови и цигулкови оркестри с италиански обертонове, както и характерните за Леванта сандури, утове, цариградска лира (гъдулка) и др. Създадените от средата на XIX век до 1922 г. песни се разпространяват с огромна бързина навсякъде, където живеят гърци. Така възникват основните музикални центрове – в Цариград, изиграл съществена роля за формирането на музикалния стил ребетико, в Солун, Александрия, но и сред гръцките имигранти в Америка, завещали на поколенията уникални архивни записи на песни ребетика от началото на двайсети век.

Характерен за развитите градски търговски центрове, този музикален жанр понякога бива оприличаван на негърските блусове, тъй като дава израз на копненията и болките на маргиналните слоеве в обществото – „ребетес“ – отритнатите от него, както и отказващите да се впишат в неговите условности и норми. Съществуват различни тълкувания за етимологията на думата *ребетис*. Едни определят с нея непокорния, други – живеещия на ръба на законността или дори ъндърграунд типове (бродягите, градските тарикати, бабаитите и др.), за други тя обозначава предимно гуляйджиите и нощните птици. Мненията на всички изследователи се схождат, че основните музикални инструменти в него са бузуки и багламас, тъй като е градски тип песен, но са многобройни разногласията – дори сред самите изпълнители, първопроходници на стила, на които по право принадлежи това титулуване – относно определението „ребетис“. Думите *ребетис* и *ребетико* най-вероятно произхождат от турското *ребет*, означаваща непокорен или от сродната венецианска дума *rebello* или от испанската *rebelde* – ’бунтовен, непокорен, революционер’.

Процъфтял в някои пристанищни градове на Източното Средиземноморие като Истанбул, Смирна, Солун, Пирея и др., представлявали единно музикално пространство преди още да бъдат прокарани

границите след разпадането на Османската империя, популярността на ребетико надхвърля и днешните предели на Гърция. Ребетика се изпълняват в Турция, Израел, скандинавските страни, Германия и др., далечен техен аналог са буеносайреската милонга, т.нар. „блатни“ песни и одеският фолклор от Молдаванка добил световна известност благодарение на „Одески разкази“ на Исак Бабел.

Първият системен изследовател на това явление в Гърция е любителят етнограф и писател Илиас Петропулос, който през пролетта на 1968 г. издава книгата „Песните ребетика“, създала му доста проблеми с тогавашните власти на режима на полковниците заради споменаването в нея на думи и фрази, присъщи на този стил, но считани за непристойни от цензурата на хунтата. В предговора си към изданието Петропулос пише: „Ребетика са кратки обикновени песни, пети от обикновени хора“. И продължава: „Макар и по начало да са любовни, по същество те по-скоро са изпълнени със социален заряд“. Средиземноморските пристанища – Ермуполи на остров Сирос, Солун, Пирея, Смирна, Цариград, Александрия, Навплион – са естественото пространство, в което се заражда този стил на пеене¹”.

Австралийската етномузиколожка Гейл Холст, дошла в Гърция през 1966, пътува из страната, живее известно време на Крит, изследвайки народната музика и танци. В книгата си „Пътища на ребетико“, едно от най-значимите изследвания по темата, са цитирани многобройни нейни разговори с хора, имащи отношение към този музикален жанр, за да успеят сред разнородни и противоречиви тълкувания да изкристализират смисъла и произхода на думата. „Ребетес“ и „ербап“ са едно и също, но все пак две различни неща², отговаря ѝ някой. „Трябва да пушиш хашиш, за да си ребетис³“ – казва друг. Също: „Истински ребетес са подземните типове⁴“, „Истинските ребетес са добри хорица, които обичат приятелите си, които не опитват хашиш и рядко се напиват⁵“. „Автентичните ребетес са

---

¹ Виж Ηλίас Πετρόπουλος Ρεμπέτικα τραγούδια. εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1979, 15.

² Виж Γκάλ Χολστ, Δρόμος για το ρεμπέτικο. Εκδ. Ντενίς Χάρβεϋ, 2001, 65.

³ Пак там.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там.

добри стопани⁶“ и пр. Както и да стоят нещата, несъмнено ребетика са песните на гръцкия подземен свят. На гръцка почва автентичният, привнесен от бежанците от Мала Азия стил, се развива в Пирея през двайсетте години на ХХ век, когато различни типове от низшите слоеве се събират в кафенета, текета (на гръцки думата за мястото за духовно развитие, където се събират дервишите, е синоним за място, бърлога за пушене на хашиш) или другаде и седнали на столове или на пода около мангал, пушат наргиле с хашиш. В съпровод на бузуки и багламас изпяват болките си, импровизирайки стихове и мелодии, като внимават те да бъдат непонятни и закодирани за околните (затова използват собствен шифър-жаргон с думи-пароли), особено за полицаите, чието бдително око постоянно ги следи. Понякога някои от тези кибици стават и завъртат няколко танцови стъпки: *зейбекико* или *хасапико*. Зейбекико е танцът на зейбеките – корпус от специални сили в турската войска, ислямизирани гърци по време на Османската империя, (набиран от населението на провинция Айдън в Мала Азия, съхранило специфични и противоположни на мюсюлманската ортодоксалност нрави и обичаи), и се танцува с импровизирани стъпки от само един танцуващ. Хасапико се танцува с определени стъпки от поне двама, понякога трима или четирима души.

Основен „инструмент“ за разпространяването на ребетико също така представлява преселването на музиканти от Смирна и Цариград (Иstanbul) в големите градски центрове на новосъздадената гръцка държава. Те изпълняват репертоара си в музикални кафенета, така наречените „кафе-аман“ или на специални подиуми, въодушевявайки публиката. Кафе-аман процъфтяват, особено в Атина, достигайки разцвет през десетилетието 1886–1896. Тяхното наименование, както и „аманес“ – конкретният вид песен, произлиза от честото повтаряне на турското възклицание „аман-аман“. Както всички големи пристанища, така и Смирна, естествено, е била спирка за присаждане на различни стилове и веяния върху първоначалния стил. Не случайно той процъфтява в пристанищни градове като Ермуполи на остров Сирос, родил един от двамата най-прославени гръцки изпълнители на ребетико – Маркос Вамвакарис, Пирея, Кавала, Ираклион на остров Крит и др. Пристигналите от Мала Азия след пора-

---

⁶ Пак там.

жението на гръцката армия (в гръцко-турската война, започнала през 1919 г. и приключила с Лозанския мирен договор от 1923 г.) и опожаряването на Смирна през 1922 г. гръцки бежанци – сред които изключителни музиканти и певци – заедно с местните им събратя придават окончателния облик на стила ребетико.

По дефиниция ребетика са градски песни, като не става дума просто за стил на пеене, а за психograma на определени слоеве, за самата природа на хората, в чиито кръгове възникват те – социално или национално маргинализирани, пролетаризирани типове, обикновено от пристанищните квартали, често забъркани с наркотици (подвид на ребетика са т.нар. песни „хашиклидика“), понякога на ръба между закона и подземния свят, излежавали присъди, някои от тях принадлежащи към малцинствени групи. Например две от най-ярките звезди на ребетико са Роза Ешкенази, родом от Цариград, и Стела Хаскил, и двете с еврейски произход. Така ребетика се превръщат в социален коментар на едно отминало време и общество, от които може да бъде почерпана разнородна познавателна информация.

Мнозина са окачествявали Роза Ешкенази като „царицата на стила ребетико“. През 2011-та тринайсетото издание на Солунския фестивал на документалното кино бе открито с драматизирания документален филм „Сладкопоен славей мой“ (оригинално заглавие „My Sweet Canary“) на израелския режисьор Рой Шер. Филмът е копродукция на френско-немския телевизионен канал ARTE, Израел и Гърция и проследява живота и кариерата на легендарната изпълнителка на ребетико, оказала с патоса и живота си влияние върху поколения музиканти. Родена през деветдесетте години на XIX век с името Сара в бедното сефарадско семейство на вехтошаря Авраам Шкинази в Цариград, тя остава и до днес емблема на този музикален жанр. През 2004 г. 27-годишният тогава режисьор на филма Рой Шер случайно чува запис на Роза Ешкенази в заведение в Ерусалим и макар че не разбира нито дума от песента, емоционалната гама и вопълът на гласа ѝ го превръщат в един от нейните почитатели. Гласът ѝ му напомня за стари записи на Били Холидей. Така през 2008 г. той се заема да проучи съдбата ѝ. Изуменият Шер разпитва, събира материал и решава да заснеме филм, който да вплете живота на Р. Ешкенази в музикален пътепис в стил ребетико. Заглавието му „My Sweet Canary“ е заемка от известната, изпълнявана и от Р. Ешкена-

зи, песен „Сладкопоеен славей мой“, превод и адаптация на турската мелодия „Бюлбюл“ („Славей“).

Роза Ешкенази е пеела по същия начин, по който е и живяла – страстно, пламенно и изпълнена с любов. Режисьорската инвенция на Рой Шер залага на трима млади музиканти от Гърция, Турция и Израел, които поемат на увличащо музикално пътешествие в желанието на екипа да бъде разказана – за пръв път във филм – историята на най-известната и обичана в Гърция изпълнителка на ребетико. Следвайки стъпките на Роза, турската музикантка Мехтап Демир (кемане – разновидност на гъдулка), израелецът Томер Кац (ут и бузуки) и Марта Луис (вокал) – живееща в Англия певица и композиторка с кипърски корени, ще открият местата в Истанбул, където се изпълняват ребетика, както и съвременните им превъплъщения в Солун, Атина и Пирея. Но това странстване най-вече ще ги отведе до диренето и съкровено преживяване на един в голяма степен вече изчезнал свят, при все че звуците му продължават да отекуват из цялото Средиземноморие. Така съчленяването на парченцата от житейската мозайка на значимата изпълнителка постепенно откроява пред зрителя плътния релеф на цяла една социално-историческа епоха. През същата година популярната в Гърция израелска певица Ясмин Леви, която пее на ладино, Мехтап Демир и гъркинята Марта Фриндзила изнесоха в Солун и Атина едноименен (със заглавието на филма) концертен спектакъл в памет на Роза Ешкенази с любими нейни песни, но и с по-широко репертоарно ветрило – турски, гръцки и сефарадски, които трийсет години след смъртта ѝ са знак за корените и многонационалната култура, в която се е оформила певицата. Така една кинотворба се превръща в аудио-визуална студия за ребетико и сефарадската песенна традиция, вдъхновена от бурния живот на една от най-прочутите гръцки изпълнителки на тази музика.

Авторът на биографията на Ешкенази (със заглавие „Онова, което си спомням“⁷, 1982) Костас Хадзидулис разкрива любопитни подробности от личния живот на артистката, чиято родина е музиката, и начина, по който е гледала на кариерата и популярността си. Биографичната канава на живота ѝ в Цариград, Солун, Атина, Аме-

---

⁷ Виж Ρόζα Εσκενάζυ, Αυτά που θυμάμαι, Επιμέλεια: Κώστας Χατζηδουλής, Κάκτος, 1982. Αυτοβιογραφία.

рика и накрая Стомио, градчето на Коринтския залив, където в последна сметка е открит безименният ѝ гроб, е изтъкана и от документални кадри от чаршията и кръчмите в Истанбул, Босфора, покрития пазар „Модиано“ в Солун и др., архивен материал от заведения ребетадика, пропити с автентичната им атмосфера, събуждаща спомени от миналия век. Завладяващата и до днес музика и силното повествование представят Роза с цариградските корени като страстна космополитна жрица на музиката. Чрез личните перипетии на известната изпълнителка на ребетика филмът разказва и самата история на този музикален жанр, който не само не познава граници, а напротив, обединява средиземноморски култури и хора и до днес.

Песйки в нощните локали на Атина с легендите на ребетика Панайотис Тундас и цигуларя Димитрис Семсис (родом от Струмица), тя започва да печели безпрецедентната сума от 200 драхми на вечер. Възстановката на бурния ѝ живот е направена на фона на епохата, белязана от най-голямото военно поражение в съвременната история на Гърция – Малоазиатската катастрофа от 1922 г., последвана от размяна на населението между Гърция и Турция, при която и ребетика са привнесени от Анатолия (Мала Азия) в Гръцкото кралство – редуват се документални кадри от Смирна, откъдето водят началото си и т.нар. тоналност „смирнейко миноре“ и ребетико, от Солун и Втората световна война. „И до днес внуците на гръцките бежанци от Мала Азия, без да са виждали или чували нейни изпълнения на живо, носят в сърцето си песните на Роза“⁸, коментира К. Хадзидулис.

Международната кариера на Роза надхвърля границите на Гърция, обхващайки и гръцката диаспора, Египет, Албания и Сърбия, където получава топъл прием не само от гръцките, но и от турските общности. Една от нейните песни – „Когато смъркаш кокаин“ («Όταν πρέζα πλείς») е цензурирана от диктатурата на Метаксас (1936–1941), като това дава повод за маргинализирането ѝ от официалната власт и на редица други изпълнители на ребетико. През 1940 г. фашистка Италия поставя ултиматум на Гърция, избухва Италианско-гръцката война, а през 1941 г. германците окупират страната. Въпреки репресивния режим Роза продължава да се явява на сцената, а през 1942 г. дори открива заедно със сина си Парасхос собствено нощно

---

⁸ Пак там.

заведение – „Кристал“. Тя олицетворява едно от нещата, които нацистският режим ненавижда и преследва – преуспяваща еврейска артистка с печеливш „шоу бизнес“. Макар и юдейка, тя съумява да се сдобие с подправено кръщелно свидетелство, но безопасността ѝ – поне за известно време – е подсигурана и от интимната ѝ връзка с висш германски офицер. Така тя успява да спаси от депортиране и собственото си семейство, което се укрива в неговия дом. През 1943 г. прикритието „поддава“ и тя е арестувана. Прекарва три месеца в затвора преди с координирани усилия германският ѝ любовник и синът ѝ да издействат освобождаването ѝ. Според филма те успяват да я измъкнат в последния момент от готовия да отпътува от атинската гара на север ешалон за депортиране. Връзката ѝ с немецка е насърчавана от гръцката Съпротива с оглед да бъде използвана като източник на информация от англо-американците. Остатъкът от войната Роза прекарва, като се укрива под страх, че може отново да бъде задържана.

На върха на кариерата си, през 1931 или 1932 г., Роза подписва ексклузивен договор с „Колумбия Рекордс“, като съгласно поставеното от нея условие, трябва да записва най-малко четирийсет песни на година и да получава 5% от цената на всеки продаден запис. Така тя става първата гръцка изпълнителка от онова време, получаваща проценти от звукозаписна компания, и една от нейните най-популярни звезди. Част от песните са гръцки народни и от Смирна (Измир), но най-големият ѝ принос на местната музикална сцена са песните в стил ребетико и особено тези от смирненската школа. Тя осъществява пробива на този жанр в гръцката популярна култура, като и до днес нейните уникални изпълнения са отъждествяват с него.

Във връщия котел на синкретизма на средиземноморски култури и религии не е никак странно, че изпълнителката приема православието през 1976 г. и се преименува на Розалия Ешкенази. Две години по-късно развива симптоми на Алцхаймер. Умира на 2 декември 1980 г. и е погребана в безименен гроб в село Стомио. През 2008 г. културно-просветното дружество там събира пари и издига скромно надгробие с кръст. На него, както подобава на звезда, чиято единствена родина е музиката, е написано единствено „Роза Ешкенази – артистка“.

ΛΙΤΕΡΑΤУΡΑ

Петроπουλος 1979: Ρεμπέτικα Τραγούδια. Κέδρος, Αθήνα.
(**Петроπουλος Илиас 1979:** Песните ребетика, изд. „Кедрос“, Атина).

Χολст Γκάιλ 2001: Δρόμος για το ρεμπέτικο. Εκδ. Ντενίς Χάρβεϋ, 2001. (Гейл Холст 2001): Пътица за ребетико, изд. Дениз Харвей, 2001.

Χατζηδουλής Κώστας 1982: Ρόζα Εσκενάζυ, Αυτά που θυμάμαι, Επιμέλεια: Κάκτος. Αυτοβιογραφία (Хадзидулис Костас 1982: Роза Ешкенази, Онова, което си спомням, изд. „Κακτος“, Αтина).

Ταμπούρης Πέτρος 2008: Το ρεμπέτικο τραγούδι στην Αμερική 1900–1940 (Цибурис Петрос 2008: песните ребетика в Америка 1900–1940).

<http://www.koutipandoras.gr/article/roza-eskenazy-i-gynaika-poy-anagkase-ton-metaxa-na-logokrinei-rempetiko> („Жената, която принуди Μετακας да цензурира ребетико“)

ΛΙΝΚΟΒΕ

<http://www.mysweetcanary.com/>

<http://www.mysweetcanary.com/PDF/concert.pdf>

<http://www.youtube.com/watch?v=MSKwVDQe-h4>

Λινκ към песента на Роза Ешкенази My Sweet Canary „Сладкопоен славей мой” в изпълнение на гръцката певица Гликерия и турската Дилек Коч, редуващи куплетите ѝ на гръцки и турски: Link kam pesenta na Roza Eshkenazi My Sweet Canary „Sladkopoen slavei moi” v izpalnenie na gratskata pevitsa Glykeria i turskata Dilek Koch, redivasthi kupletite na gratski i turski:

http://www.youtube.com/watch?v=MjiB3COuJ_o

Същата песен в изпълнение на Роза Ешкенази: Sashtata pesen v izpalnenie na Roza Eshkenazi

<http://www.youtube.com/watch?v=lwQ9NckDJoY&feature=related>

Трейлъρ на филма My Sweet Canary в U-Tube: Трейлъρ на филма My Sweet Canary в U-Tube:

<http://www.youtube.com/user/MySweetCanaryFilm>

